

М. С. ЯЗЕРСКАЯ
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ГЕНЕАЛОГІЯ МАТЫВУ ТРАНСЦЭНДЭНТАЛЬНАГА ПАДАРОЖЖА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

На матэрыяле літаратуры XIX стагоддзя паказана значэнне матыву падарожжа чалавечага жыцця, у якім даволі часта бачыцца метафара. Перамяшчэнні ў часі і прасторы дазваляюць па-філасофску аналізаваць рэчаіснасць.

Падарожжа ў літаратурнай традыцыі часта становіцца метафарай жыцця. Кожны індывід шукае яго сэнс, праходзячы праз самыя розныя эмоцыі і перажыванні. Аднак жыццё не заўсёды дае чалавеку адказы на пакутлівыя пытанні. Тады ўзнікае неабходнасць у трансцэндэнтальным досведзе – у перамяшчэнні ў іншыя рэальнасці, якія могуць даць асабе новы погляд на жыццё. Трансцэндэнтальны вопыт – гэта пранікненне ў пэўныя станы свядомасці, якія не падпарадкоўваюцца логіцы і розуму. Яны могуць быць выкліканы рознымі медытацыйнымі практыкамі альбо выпадковымі падзеямі, якія адбываюцца ў жыцці. Такі досвед апісваюць як пачуццё празрыстасці, глыбіні і незвычайнай яснасці ўспрымання. Гэта дазваляе атрымаць новыя аспекты ўспрымання жыцця, яго мэту, месца чалавека ў свеце. Трансцэндэнтальны вопыт можа дапамагчы знайсці здольнасць да шчасця, што вельмі важна для пошуку сэнсу жыцця. Ён дае магчымасць асабе скінуць са сваіх плячэй груз перажытага, стаць больш адкрытай і ўспрымальнай, паколькі гэтае пачуццё празрыстасці агаляе сапраўднае “Я” і прымушае чалавека прымаць і разумець акаляючы свет.

У беларускай літаратуры ўвасабленне трансцэндэнтальнай вандроўкі мае даўнюю традыцыю. Яшчэ ў XI–XIII стагоддзях былі вядомыя творы, у якіх так ці інакш закраналася замагільная тэматыка (наведванне пекла, сустрэча герояў з патубаковым светам і яго жыхарамі і інш.). Напрыклад, матыў наведвання іншасвету быў яскрава паказаны ў апокрыфах “Хаджэнне Багародзіцы па пакутах” і “Аповесці пра стварэнне Богам Адама”. У арыгінальным драматычным творы беларускага Асветніцтва – “Камедыі” К. Марашэўскага – адным з самых яркіх вобразаў выступае прадстаўнік іншасвету Чорт, які выпрабоўвае галоўнага героя Дзёмку.

Сярод твораў новай беларускай літаратуры з матывамі трансцэндэнтальнага падарожжа трэба адзначыць “Шляхціца Завальню, або Беларусь у фантастычных апавяданнях” Я. Баршчэўскага. Письменнік выкарыстоўвае ў творы самыя разнастайныя формы другой умоўнасці, у тым ліку матыў трансцэндэнтальнага падарожжа ў апавяданні “Жабер-трава”. Тут Я. Баршчэўскі распавядае пра магічную азёрную расліну, здольную паказваць чалавеку яго будучыню. Галоўны герой Адольф прыходзіць да вясковага цыгана Шылкі, каб паваражыць і даведацца пра тое, што яго чакае наперадзе. Той адмовіў Адольфу, аднак прапанаваў наступнае: “Прыкладзі да скроні жабер-траву. У такія маладыя гады спадзе з вачэй сатканая з пекных колераў заслona, што закрывае ад цябе будучыню” [1, с. 186]. Хлопец прыняў параду і пайшоў у адзначанае Шылкам месца.

Трава гэтая расце ў возеры, у якім жыве Фарон. Згодна з міфалогіяй беларусаў, гэта злы вадзяны дух, які насылае на людзей праклёны, страшныя хваробы і чыніць зло. Фарон селіцца выключна на тых вадаёмах, дзе на дне расце чароўная жабер-трава. Лічыцца, што расліна гэтая засцерагае жылlo ад пажараў, а таксама можа паказаць чалавеку будучыню, калі нават адзіным яе лісточкам дакрануцца да ілба. З-за чароўных якасцей шмат хто з людзей імкнецца знайсці жабер-траву. Але Фарон гадзінамі можа сядзець на дне возера і назіраць за чароўнай раслінай. Ён дбайна ахоўвае яе ад іншых вачэй і рук, а, калі хто-небудзь наважыцца сарваць траву, то ад гневу шкоднага Фарона будзе не ўцячы.

Так і адбываецца: Адольф, паслухаўшы цыгана, скраў траву ў сваіх карыслівых мэтах, за што і атрымаў пакаранне ад Фарона. Герой пабачыў будучыню, перамясціўшыся ў іншы

свет: “Выбраўшыся з вады, дыхнуў на поўныя грудзі, выйшаў на другі бераг возера, адпачыў на зялёнай лугавіне і, прылажыўшы да скроні халодны лісцік жабер-травы, умомант адчуў у сабе перамены: перад яго вачыма з’явіліся зусім іншыя краявіды. Там, на пагорку, сярод бярэзін стаяў мураваны касцёлік, – а цяпер ад дрэў тых толькі пянькі тырчаць з зямлі, касцёл у руінах, без дзвярэй і даху. Дзе была вёска – цяпер пустка, дзе толькі засталіся старыя грушы, якія нядаўна ён бачыў у садзе. Тут жа, ля яго, некалі каласілася буйное жыта – цяпер тая ніва пакрыта дзікаю травою, быццам некалькі гадоў не бачыла ратая” [1, с. 188]. Тым самым пісьменнік сцвярджае думку пра забарону парушэння чалавекам трансцэндэнтных межаў. Адбылося кароткае, на думку героя, падарожжа, якое прывяло яго да бяды. Адольф сустрэў пастарэўшага на дзесяць гадоў Шылку і нават пры дапамозе яго падказкі не здолеў выбрацца з гэтай будучыні. Як бачым, Я. Баршчэўскі канструюе паралельную рэальнасць, скажаючы як час, так і прастору.

Наступны твор, у якім яскрава выяўлены матыў трансцэндэнтальнай вандроўкі, – балада А. Міцкевіча “Уцёкі” – паказвае чытачу яшчэ адзін спосаб перамяшчэння ў прастору. Панна, галоўная гераіня балады, чакае да сябе сватоў ад нялюбага князя, бо яе каханы ніяк не вяртаецца з вайны. Дзяўчына сустракаецца з вядзьмаркай, якая прапануе ёй з дапамогай магічнага рытуалу сустрэцца з каханым. Каханне і вера паненкі настолькі моцныя, што апоўначы, калі ўвесь замак спіць моцным сном, яна чуе тупат капытоў. Гэта коннік, які прапануе панне ўцячы ад нялюбага. Яна згаджаецца на ўмовы каханага. Паэт будзе градацыйны шэраг, які папярэджвае чытача пра інфернальны характар падарожжа: вершнік прапануе дзяўчыне паслядоўна пазбавіцца ад Бібліі, ружанца і крыжыка. Урэшце Панна бачыць канчатковы пункт маршрута – могілкі: “Адпяваў ксёндз у цішы // Дзве іх грэшныя душы” [2, с. 156].

Галоўны герой паэмы К. Вераніцына “Тарас на Парнасе”, палясоўшчык Тарас, апынаецца да Парнасе. П. Васючэнка слухна заўважае, што “адвеку ў літаратуры яе эпічных герояў чакала трансцэндэнтальнае падарожжа, пасля якога яны вярталіся ў свет зямных рэчаў споўнення новым каштоўнейшым досведам” [3, с. 43]. Палясоўшчык таксама асэнсоўвае сябе інакш пасля вандроўкі. Тарас трапіў у той свет проста: ішоў у лесе, здавалася б, звыклым маршрутам, імкнучыся ўпаляваць здабычу, калі “Бяда ў бары яго спаткала...” [4]. Сустрэўшыся на лясной сцяжыне з мядзведзем, Тарас паслізнуўся і, як тая Аліса са славутага кэралаўскага твора, упаў у нейкую глыбокую яму. Тут і пачынаецца падарожжа героя – ён трапляе на дарогу, што вядзе да Парнаса.

Ля падножжа гары Тарас сустракае шмат знакамітых людзей творчых прафесій, пераважна пісьменнікаў, якія пасля смерці імкнуцца любым чынам набыць неўміручасць – трапіць на Парнас. Як ні дзіўна, палясоўшчыку ўдалося ўзлезці на гару, дзе ён сустракае багоў. Яны жывуць у звычайным сялянскім двары, апрачаюцца ў сялянскае адзенне, займаюцца гаспадаркай, ядуць штодзённыя для Тараса стравы, гавораць на простае беларускае мове. Галоўны герой назірае за багамі, размаўляе з імі і паводзіць сябе абсалютна сур’ёзна, адчувае сябе роўным – нават прымае ўдзел у танцах, здзівіўшы сваім майстэрствам багоў:

Як стаў прытаптываць атопкам,
Аж рот разявілі багі:
То ён прысвісне, то прытопне,
То шпарка пойдзе ў кругі” [4].

Цікава, што трансцэндэнтальнае падарожжа ў паэме пачынаецца ў звычайных абставінах, за выключэннем досвітку – пераходнага стану сутак. Тарас трапляе ў патубаковы свет, але яго фантастычная вандроўка заканчваецца паспяхова. Падарожжа героя бліжэй за ўсё суадносіцца з выпрабаваннем, хаця і вельмі адмысловым. Мэтай выкарыстання К. Вераніцыным матыву трансцэндэнтальнай вандроўкі і антычнай міфалогіі з’яўляецца сцвярджанне факта ўваходжання ў літаратуру новага героя – селяніна – і паўнавартасанага існавання маладой, дэмакратычнай беларускай літаратуры ў кантэксце сусветнай.

Трансцэндэнтальнае падарожжа галоўнага героя Мацея балады Ф. Багушэвіча “Быў у чысцы” істотна адрозніваецца ад папярэдняга твора. Па-першае, галоўны герой,

у адрозненне ад Тараса, вядзе аповед ад першай асобы, распавядаючы пра свой вопыт. Па-другое, Мацей заблукаў, ідучы не зусім цвярозым па начной заснежанай дарозе, і трапіў у чыснец (“перавалачны пункт” паміж светамі): “Не каб заліўшы саўсім ужо вочы, // Але так, у меру падвыпіўшы туга” [5, с. 67]. Неабходна ўзяць пад ўвагу і той факт, што Мацей трапляе ў чыснец у “дзень задушны” – свята Дзядоў, калі памінаюць памерлых. Таму не дзіўна, што галоўны герой па дарозе дамоў сустракае свайго аканомы, які памёр дваццаць пяць гадоў таму. Паразмаўляўшы з ім, Мацей ідзе следам за аканомам у чыснец дзеля таго, каб дапамагчы яму выратаваць грэшную душу і адправіцца на той свет. П. Васючэнка адзначае, што так “пачынаецца трансцэндэнтальнае падарожжа. Пакараны і раскаяны аканом Бізуньскі выконвае ролю правадніка, як Вяргілій у Дантавай «Боскай камедыі». За ім крочыць засмучоны, расчулены і цікаўны Мацей Бурачок” [3, с. 44].

Знаходзячыся ў патубаковым свеце, герой назірае за пакутамі людзей і такім чынам атрымлівае новы вопыт, пазнае сутнасць быцця і таго, што нясе ў сабе кожны людскі ўчынак, а таксама яго наступствы, за якія трэба адказваць перад справядлівым судом:

І дзівы ж, браце мой, у тым чысцу, але!
Чэрці кормяць смалой і гатуюць ў смале,
І цягаюць, і рвуць, запрагаюць у воз,
Кручком цягнуць кішкі і зубамі за нос,
Вочы колюць ражном, пазурамі рвуць твар,
Скрабуць скуру нажом, як на боты тавар [5, с. 68].

Трансцэндэнтая вандроўка дазваляе Ф. Багушэвічу ўзняць шэраг сур’ёзных пытанняў: праблему маральнай чысціні народа, супярэчнасці парэформеннай рэчаіснасці, псеўдакаштоўнасці матэрыяльных дабротаў, асуджэнне прагі да багацця і інш.

Вяртанне Мацея ў рэальнасць было не такім прыемным, як для Тараса:
Не помню, як выйшаў я з чысцу таго,
Прачнуўся у хаце на печы аж днём.
Усе кругом плачуць, не ведаць чаго,
А пале мяне дык так, як агнём! [5, с. 69].

Відавочна, Бурачка знайшлі ў халодным полі, амаль замёрзлага, прынеслі дамоў і ўжо не спадзяваліся на лепшае. Можна меркаваць, што герой перажыў клінічную смерць, а таму пабачыў тое, што звычайнаму чалавеку недасяжнае.

Такім чынам, значэнне матыву падарожжа ў літаратурнай традыцыі вельмі важнае. Даволі часта ўвядзенне ў твор матыву трансцэндэнтальнага падарожжа – перамяшчэння ў іншыя рэальнасці як у часе, так і прасторы – прадугледжвае вырашэнне глыбокіх філасофскіх праблем: пошуку чалавекам сэнсу і мэты жыцця, пераасэнсаванне сябе і свайго месца ў свеце, набыццё новых ведаў і пад. Матыў трансцэндэнтальнага падарожжа ў беларускім мастацтве слова бярэ пачатак яшчэ ў старадаўняй літаратуры, увасабляецца ў творах розных родаў і жанраў і выяўляецца ў разнастайных мадыфікацыях. Так, інфермальную вандроўку здзяйсняюць і панна з балады “Уцёкі” А. Міцкевіча, і Мацей з балады “Быў у чысцы” Ф. Багушэвіча, прычым вярнуцца з патубаковага свету ўдаецца толькі апошняму. Тарас з паэмы “Тарас на Парнасе” К. Вераніцына трапляе ў міфалагічны свет антычных багоў, хаця ля падножжа гары таксама бачыць нябожчыкаў. Я. Баршчэўскі ў апавяданні “Жабер-трава” канструюе паралельную рэальнасць, скажаючы як час, так і прастору. У творах А. Міцкевіча і Я. Баршчэўскага паказана падарожжа-спакуса, К. Вераніцын і Ф. Багушэвіч праз трансцэндэнтальную вандроўку праводзяць сваіх герояў праз выпрабаванне, якое тых з годнасцю вытрымліваюць.

Спіс літаратуры

1 Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Ян Баршчэўскі. – Мінск : Маст. літ., 2010. – 326 с.

- 2 Міцкевіч, А. Зямля навагрудская, краю мой родны... / А. Міцкевіч. – Мінск : “Беларусь”, 1968. – 184 с.
- 3 Васючэнка, П. Трансцэндэнтальнае падарожжа Мацея Бурачка / П. Васючэнка // Першацвет. – 1999. – № 7–8. – С. 43–45.
- 4 Вераніцын, К. Тарас на Парнасе [Электронны рэсурс] / К. Вераніцын. – URL: https://knihi.com/Kanstancin_Vieranicyn/Taras_na_Parnasie.html (дата звароту: 19.04.2024).
- 5 Багушэвіч, Ф. Творы : вершы, паэма, апавяданні, артыкулы / Ф. Багушэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 206 с.